

Dagvlinders

PIET ZUMKEHR

Uit onderzoek dat in de jaren tachtig is uitgevoerd (4), is gebleken dat veel van onze dagvlinders sterk zijn achteruit gegaan of zijn verdwenen. Enkele gebieden in ons land vallen echter op, doordat de achteruitgang er minder sterk is geweest. Deze gebieden zijn nu de laatste toevluchtsoorten voor veel kwetsbare soorten in ons land. Sommige ervan zijn door het Ministerie voor Landbouw, Natuurbeheer en Visserij tot kerngebied voor dagvlinderbeheer uitgeroepen. Terschelling is één van die kerngebieden.

De duinen op Terschelling zijn een belangrijk leefgebied voor de kleine vuurvlinder (foto: Frits van Daalen).

Terschelling is één van de rijkste dagvlindergebieden van Nederland. De Atlas van de Nederlandse Dagvlinders (4) meldt bijvoorbeeld dat van de drie uurhokken (gebieden van 5 bij 5 kilometer) waarin recent meer dan 35 soorten zijn vastgesteld, er één op Terschelling ligt (het uurhok 05-11; West-Terschelling). De overige twee uurhokken liggen in Noord-Brabant. Van Terschelling zijn inmiddels 47 soorten dagvlinders bekend; 36 daarvan hebben vaste

populaties of worden jaarlijks gezien. Van elf soorten zijn slechts incidentele waarnemingen bekend of ze zijn inmiddels verdwenen.

Soortenrijkdom

Een gemiddeld Nederlands landschap telt maar 10 tot 20 soorten dagvlinders. In de Nederlandse duingebieden is de soortenrijkdom groter. In veel opzichten komt het dagvlinderbestand van Terschelling sterk met die van de Nederlandse vastelandsduinen overeen. Toch lijkt Terschelling iets meer soorten te hebben. Voor een belangrijk deel is dit het gevolg van het betrekkelijk ongeschonden natuurlijke landschap en de grote plantenrijkdom. Er zijn van Terschelling meer dan 600 verschillende soorten wilde planten bekend (6). Belangrijk is bijvoorbeeld het op grote schaal voorkomen van duinheide, waardoor er geschikte leefgebieden zijn ontstaan voor aan heide gebonden dagvlindersoorten. Ook is door de aanplant van 600 ha bos in het begin van deze eeuw een leefgebied ontstaan voor aan bossen gebonden dagvlinders. Kortom de landschappelijke en biologische diversiteit maakt Terschelling geschikt als leefgebied voor veel soorten dagvlinders.

Onderzoek

Dat we tegenwoordig veel over de dagvlinders van Terschelling weten, danken we aan verscheidene onderzoekers, die gegevens hebben verzameld. Al in de vorige eeuw werden de eerste waarnemingen genoteerd. De oudste melding van een dagvlinder op Terschelling dateert uit 1851. Het betreft een waarneming van een bruin zandoogje, genoteerd door de beroemde entomoloog H.W. de Graaf (2). In de vorige eeuw werden ook gegevens verzameld door J. Ritzema Bos (3), en H.J. Veth (5). In deze eeuw werd vooral in de periode tussen 1948 en 1970 onderzoek gedaan, onder andere door W.J. Boer-Leffé en door G. Dijkstra Hzn (1). Uiteindelijk werd in de periode 1981 tot 1994 op grote schaal gegevens verzameld door L.E.J. Bot en de schrijver van dit artikel. Het aantal waargenomen dagvlinders in deze periode lag rond de 90.000, betreffende 43 soorten.

Dagvlinders van de duinen

In de duinen kunnen we een aantal kenmerkende dagvlinders aantreffen. Bijvoorbeeld de kleine parelmoervlinder, de enige Nederlandse dagvlinder die, zwervers niet meegerekend, beperkt is tot de duinen. Gelukkig komt de kleine parelmoervlinder in de duinen van Cadzand tot op Rottum voor en is hij niet zeldzaam. Dat kan niet gezegd worden van de andere soorten parelmoervlinders uit de duinen. Hoewel deze soorten ook kleine populaties hebben elders in Nederland, zijn ze in de duinen niet meer zo talrijk als vroeger. Ze behoren dan ook tot onze meest bedreigde dagvlinders. De duinparelmoervlinder kunnen we plaatselijk nog veel aantreffen, met name op de Waddeneilanden en in de duinen

Het bruin zandoogje, hier op de ossentong, is een karakteristieke vlinder van de duinen. Deze soort werd al in 1851 op het eiland waargenomen en is daarmee de oudst bekende melding van een dagvlinder op Terschelling (foto: Frits van Daalen).

Door het op grote schaal voorkomen van duinheiden, zoals hier op de Noordvaarder, komen op Terschelling ook veel aan heide gebonden soorten voor (foto: Jan Heuff).

van Noord-Holland. Echter in veel dungebieden is deze soort inmiddels verdwenen. De grote parelmoervlinder treffen we in de duinen de laatste jaren vrijwel uitsluitend aan op de Waddeneilanden en dan nog in zeer kleine aantallen. De zilveren maan tenslotte is in de duinen tegenwoordig beperkt tot Terschelling. Daarmee is Terschelling het enige gebied in Nederland waar vier soorten parelmoervlinders naast elkaar voorkomen.

Andere karakteristieke dagvlinders uit de duinen zijn heivlinder, bruin zandoogje, hooibeestje, argusvlinder, icarusblauwtje, kleine vuurvlinder en zwartsprietdikkopje. Deze soorten komen ook elders in Nederland veelvuldig voor en zijn dan ook niet tot de duinen beperkt. Toch zijn de duinen ook voor deze vlinders zeer belangrijk. De populaties van de genoemde soorten zijn er vaak erg groot en zijn een belangrijke ondersteuning van het bestand in Nederland. Het icarusblauwtje kan in dit opzicht als voorbeeld dienen. In de duinen is deze soort

zeer talrijk. Op het vaste land van de provincie Friesland is dit blauwtje echter zeldzaam geworden. Er komen nu nog alleen zeer kleine lokale populaties voor. Het dungebied krijgt voor het voortbestaan van het icarusblauwtje in Nederland een steeds grotere betekenis.

Windbeschutting en reliëf

Een dagvlinder kan alleen in een gebied voortbestaan als er geschikte waardplanten zijn voor de rupsen. Voor parelmoervlinders in de duinen zijn dit bijvoorbeeld wilde viooltjes (met name hondsviooltje en duinviooltje). Voor het icarusblauwtje zijn dit klavers (vooral gewone roklaver). Zandoogjes en dikkopjes leven op verschillende soorten grassen, en de rups van de kleine vuurvlinder treffen we aan op zuringsoorten.

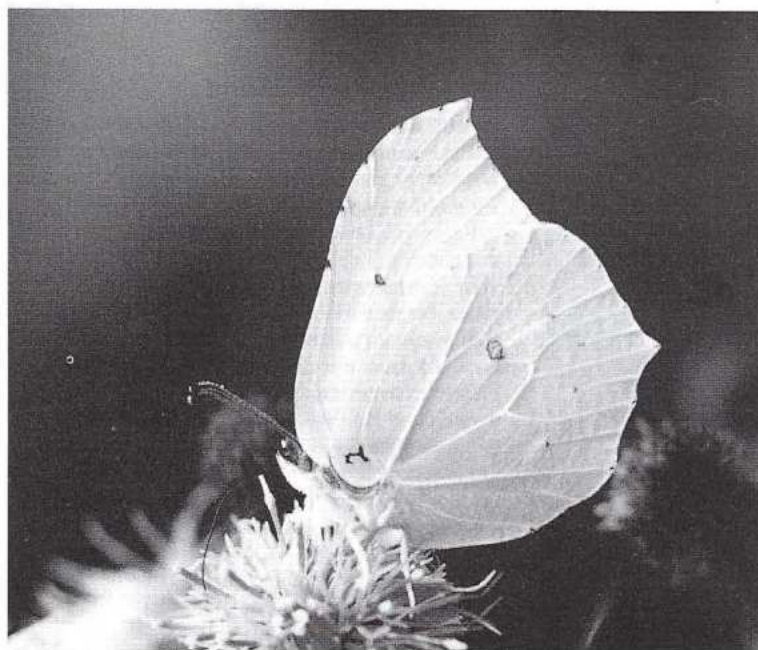
Naast de aanwezigheid van geschikte waardplanten spelen ook andere factoren een rol, onder andere weersomstandigheden en klimaat. Vlinders staan bekend om hun gevoeligheid voor slecht weer. Het is dan ook een wonder dat zo veel soorten dagvlinders zich thuis voelen in het meest windderige gebied in Nederland, de duinen. We danken dit voornamelijk aan de aanwezigheid van reliëf. In duinpannen die van de wind afgekeerd zijn en door de zon worden beschenen, wordt het snel warm en ontstaat er een microklimaat waar vlinders van kunnen profiteren. Ze gedragen zich vaak als echte zonzonabbidders. Ze spreiden de vleugels in de zon om voldoende warmte op te nemen. Om optimaal van het microklimaat gebruik te kunnen maken is de aanwezigheid van onbegroeide plekken in de duinvegetatie onontbeerlijk.

Op Terschelling komen een aantal soorten dagvlinders voor die elders in het Nederlandse kustgebied sporadisch worden aangetroffen. Ze kunnen zich in het windderige dungebied slecht handhaven. Dat ze op Terschelling wel voorkomen, danken we aan het elzensingellandschap in de binnenduintrand. Dit landschap van kleine graslandjes omringd door elzensingels is het meest windbeschutte gebied dat we op Terschelling kennen (7). Langs de randen van deze singels treffen we onder andere het koevinkje, het oranje zandoogje en het groot dikkopje aan. Deze dagvlindersoorten zijn vooral bekend van de zandgronden in het oosten en zuiden van ons land.

Dynamiek en vergrassing

Hoewel de dagvlinders uit de duinen behoefte hebben aan windbeschutting, zijn ze ook indirect van wind en winderosie afhankelijk. De harde zeewind zorgt onder natuurlijke omstandigheden voor het ontstaan van verstuiwingen en het verjongen van de vegetatie. Juist daardoor blijft het leefmilieu voor de waardplanten van sommige vlinders in stand. De parelmoervlinders lijken het meest gebaat te zijn bij dynamiek. In licht verstoven dungebieden ontstaan steeds opnieuw geschikte groeiplaatsen van het duinviooltje, de voornaamste waardplant. Konijnen dragen in sterke mate bij aan de instandhouding van het leefgebied. Door hun graaswerk houden ze de vegetatie kort. Op konijnlatrines (verzamelplaatsen voor konijnen) ontstaan vaak geschikte kiemplaatzen voor het duinviooltje. Bovendien dragen de konijnen door hun graafwerk op kleinschalige wijze bij aan de dynamiek. Een goede konijnenstand is dan ook van groot belang.

Eén van de eerste vlinders die in het voorjaar verschijnen is de makkelijk te herkennen citroenvlinder of citroentje, die zijn naam ontleent aan de gele kleur (foto: Aart Noordam).

Door het verdwijnen van dynamiek treden veranderingen op in de vegetatie van de duinen. Humusvorming en verrijking van de bodem door stikstofrijke neerslag leiden ertoe dat de duinen steeds meer overwoekerd raken door grove grassen als duinriet en helm. Ook kan een sterke struweelvorming optreden. De leefgebieden van de parelmoervlinders verdwijnen daardoor. Dagvlinders waarvan de rupsen op grove grassen leven, kunnen echter profiteren. Zo lijken het bruin zandoogje en het zwartsprietdikkopje recent in de duinen te zijn toegelaten.

Duinheide

Terschelling is een deel van het Waddendistrict, waarin voornamelijk kalkarme duinen voorkomen. In deze duinen zijn op grote schaal heidevegetaties ontstaan. Deze duinheiden zijn het leefgebied van een aantal aan heidebiotopen gebonden dagvlinders. Opvallend is dat veel soorten op Terschelling worden aangetroffen, die elders in de Nederlandse duinen ontbreken of zeldzaam zijn. Het groentje heeft bijvoorbeeld op Terschelling de enige populatie in de duinen. Het heideblauwtje is ook van enkele andere eilanden bekend, evenals de bruine vuurvlinder en de aardbeivlinder. De laatste soort komt voor in vochtige duinvalleien met een begroeiing waarin wateraardbei of tormentil voorkomt.

Ook de kommavlinder kan hier genoemd worden. De rups van deze soort leeft op buntgras of schapegras. De kommavlinder hoort in de duinen thuis in buntgras-vegetaties. Op Terschelling is de soort uiterst zeldzaam. Buntgrasduinen worden steeds sterker overwoekerd door grove grassen, waardoor het open karakter van de vegetatie verloren gaat. De kommavlinder voelt zich hier steeds minder thuis.

Zilveren maan

De zilveren maan kennen we in Nederland als een soort van moerassen en vochtige hooilanden. De rups leeft daar op het moerasviooltje. Oorspronkelijk kwam de zilveren maan ook in de duinen voor, waar de rups hondsviooltje en duinviooltje benutte. Van de populatie uit de Nederlandse duinen is

vrijwel niets meer over, alleen op Terschelling houdt de soort stand. De zilveren maan heeft ook in de duinen een voorkeur voor terreinen met vochtige valleien. De achteruitgang van de zilveren maan in de duinen hangt mogelijk samen met de verdroging van het duinlandschap. Dit is ook wel eens als reden van de achteruitgang van de grote parelmoervlinder genoemd.

Vlinders in het bos

Dankzij de aanplant van 600 ha bos op Terschelling in het begin van deze eeuw is een leefgebied ontstaan voor aan bossen gebonden dagvlinders. Vooral het bont zandoogje heeft hiervan geprofiteerd. Dit vlindertje is erg talrijk geworden in struktuurrijke loofbossen. Ook is het bos het leefgebied voor een Terschellinger specialiteit, de grote ijsvogelvlinder of nijmeegse kapel. Deze vlinder behoort tot de zeldzaamste soorten in ons land. In het verleden werden vooral waarnemingen gedaan in Zuid-Limburg. In 1946 werd de grote ijsvogelvlinder voor het eerst aangetroffen op Terschelling. Al meer dan veertig jaar houdt een kleine populatie stand in de omgeving van West-Terschelling. De rupsen worden soms gevonden in zwarte populier en ratelpopulier. Het is niet duidelijk hoe deze soort op Terschelling is beland, maar een natuurlijke vestiging is niet waarschijnlijk. De Friezen kennen de grote ijsvogelvlinder alleen van de populatie op Terschelling en noemden de soort "Skylger Flinter".

Over de dagvlinders op Terschelling is inmiddels ook een boek verschenen: "De Dagvlinders van Terschelling" (Uitgeverij Van Gorcum, Assen). Het boek is geschreven door Piet Zumkehr en behandelt alle 47 dagvlinders die voorkomen op Terschelling.

Literatuur

1. DIJKSTRA G. HZN, 1970. Bijdrage tot de kennis van de vlinderfauna rond het Biologisch Station "Schellingland" te Oosterend, Terschelling: 1 - 17, Rapport Rijksinstituut voor Natuurbeheer, Zeist.
2. DE GRAAF, H.W., 1851. Lepidoptera - Macroptera. Bouwstoffen voor een fauna van Nederland (ed. J.A. Herklots), 269 pp., Brill, Leiden.
3. RITZEMA BOS, J., 1873. Bijdrage tot de kennis van de entomologische fauna der Noordzee-eilanden. Tijdschr.Ent. 16:248-256.
4. TAX, M.H., 1989. Atlas van de Nederlandse Dagvlinders. Vereniging tot behoud van Natuurmonumenten, Vlinderstichting.
5. VETH, H.J. 1879. Lijst van insecten door den heer H.J.Veth gevangen of waargenomen op het eiland ter Schelling. Tijdschr. Ent. 22:xciii - xcvi.
6. WESTHOFF, V. EN M.F. VAN OOSTEN, 1991. De Plantengroei van de Waddeneilanden; KNNV-Utrecht.
7. ZUMKEHR, P.J., 1993; Koevinkjes op Terschelling; Vlinders 8, 22-25.